

ÉKES ILDIKÓ

Társadalmi helyzetkép az évtized közepén

(Előadás a Magyar Statisztikai Társaság 2006. október 12.-i Balatonfüredi konferenciájára)

A társadalomban végbemenő változások mindig lassabban zajlanak, mint a gazdaság folyamatai. Ezért – annak ellenére, hogy a gazdaságban és a környezeti feltételekben lényeges változások mentek végbe, a legjelentősebb az EU-hoz való csatlakozás – lényegében a korábbi tendenciák folytatódásáról lehet beszámolni.

Ezek közül a leglényegesebbek:

1. Folytatódik a népesség elöregedése.
2. A foglalkoztatás stagnál.
3. A lakosság két szélső csoportja között jelentős a jövedelmi különbség.
4. A fogyasztás évről-évre emelkedik.
5. A lakosság megtakarításai viszont alig emelkednek.
6. A fiatalok mind nagyobb része igyekszik bejutni a felsőfokú képzésbe.

Az elmúlt öt év során a korábbiakhoz képest két területen volt érzékelhető változás:

1. A munkanélküliség ismét növekedésnek indult.
2. A lakosság eladósodási folyamata lassult.

Népesség öregedése

A népesség számának csökkenése már hosszabb ideje evidenciának számít. A helyzetben két komponens hatása adódik össze.

1. az elveszületések számának csökkenése,
2. a magas halálozási arány,

A népesség számának alakulása

(1000 fő)

Év	Népesség száma	Férfi	Nő
2000	10 222	4 865	5 356
2001	10 200	4 851	5 349
2002	10 174	4 836	5 337
2003	10 142	4 818	5 323
2004	10 116	4 804	5 312
2005	10 097	4 793	5 304

Forrás: KSH

Miközben általános törvényszerűség, hogy az életszínvonal emelkedésével mérséklődik a gyermekvállalási hajlandóság, nálunk az élveszületések számának csökkenésénél a mögöttes okok nagyrészt tudati jellegűek:

- a házasságkötések számának csökkenése, (a rugalmas társkapcsolat, az élettársi forma terjedése, a szingli életmód divattá válása),
- kitolódó házasságkötési időpont (részben a továbbtanulás miatt),
- az első gyermek születésének kitolódása (elsősorban a későbbi házasságkötés miatt, ám ezzel a második gyermek születési esélye csökken),
- a preferenciarendszer változása (karrier, lakás, autó, kutya, gyerek),
- a fiatalok elhelyezkedésének gondjai (akadályozza az egzisztenciateremtést),
- a karcsúság, a külső megjelenés idealizálása,
- a korán kezdett fogamzásgátlás mellékhatásai.

A magas halálozási arányokat elsősorban a nem megfelelő életmód miatt kialakuló, az európai átlagnál rosszabb egészségi állapotra szokás visszavezetni. Korábbi összehasonlító elemzéseim szerint, azonban a statisztikai adatok szerint, sem a zsiradék, sem a szénhidrát, sem az alkohol, sem a dohány fogyasztás nem kiugróan magas az EU más országaihoz képest.

Foglalkoztatás

A foglalkoztatás stagnálása jelentős probléma forrása, ám ebben a tekintetben nem állunk egyedül. Amint a mellékelt táblázat mutatja a foglalkoztatás az elmúlt öt évben, mindössze 1,2 százalékkal (45 ezer fővel) emelkedett.

A foglalkoztatás alakulása 2000-2005

Év	Foglalkoztatottak száma	Változás az előző évhez	
	Ezer	Ezer	%
2000	3856,2	44,7	101,2
2001	3868,3	12,1	100,3
2002	3870,6	2,3	100,1
2003	3921,9	51,3	101,3
2004	3900,4	-21,5	99,5
2005	3901,5	1,1	100,0
2000-2005	.	45,3	101,2

Forrás: KSH

A nálunk jobb foglalkoztatási statisztikákat felmutató uniós országok valójában nem állnak sokkal jobban nálunk. A helyzeti különbség alapja, hogy az elmúlt évtizedekben az EU országokban jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az un. atipikus munkaformák elterjedjenek. Ez találkozott a foglalkoztatók igényével is. Emellett náluk a részmunkaidő, munkakör megosztás és hasonlók terjedését az is segítette, hogy a családok életvitelének finanszírozása nagyon különbözik a miénktől.

Tekintettel arra, hogy az un. szocialista érában – a teljes foglalkoztatás miatt a családok aktív korú tagjainak volt munkája, viszont a keresetek alacsonyan voltak tartva – az átlagos háztartások finanszírozhatósága két keresőre épült. A férfiak ugyan rendszerint magasabb keresettel rendelkeztek, mint a nők, ám az ő keresetük sem volt elegendő egy család eltartására. Mivel a bérreform a 80-as évek végén elmaradt, ez a séma a többségnél ma is igaz, vagyis a megélhetéshez két teljes munkaidős keresetre van szükség. Ezzel szemben a nyugati világban alapvetően működik mai nap is, hogy a férfi a családfenntartó. Vagyis neki kell olyan keresettel rendelkeznie, amiből nemcsak a feleségét, hanem gyermeket is el lehet tartani. Így a családban második keresőnek számít a feleség, ha egyáltalán dolgozik, elvállalhat bármilyen rosszabbul fizető munkaformát. Ugyanakkor tény, hogy ott sem mindenki azért részmunkaidős, mert ez a vágya.

Jövedelmi különbségek

A népesség két szélső csoportja között a jövedelmi különbségek jelentősek lettek a 90-es években és ez a továbbiakban is fennmaradt. Bár a háztartásstatisztikából óhatatlanul kimaradnak a leggazdagabbak és a legszegényebbek, az mégis látható az adatokból, hogy 2003-ban a lakosság nettó jövedelmének közel 22 százalékát birtokolták a legjobb módúak, miközben a legalsó tizednek mindössze 3,8 százalék jutott, illetve, hogy a népesség legmagasabb jövedelmű három tizede birtokolta az összes lakossági jövedelem mintegy felét, míg a másik felén a népesség 70 százaléka osztozkodott.

Ezen belül a tőkejövedelemből való részesedés a legfelső jövedelmi tizedben több mint hússzorosa annak, amit a legalsó tized meg tud szerezni ilyen módon. A vállalkozásból származó jövedelemtől pedig, ez az arány a két tized között 76-szoros volt a magas jövedelműek javára.

Fogyasztás

A rezidens háztartások fogyasztása a KSH adatai szerint 2000-ben 5 százalékkal, 2001-ben 6 százalékkal, 2002-ben 9,4 százalékkal, 2003-ban pedig, 7,8 százalékkal emelkedett. A fogyasztás növekedését tükrözik a kiskereskedelmi adatok is.

3. sz. tábla

A kiskereskedelmi forgalom termékcsoportonkénti volumenének változása 2000-2005

(%)

Ágazat	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Élelmiszer és élelmiszer jellegű vegyes	96,4	103,9	110,8	108,1	102,8	104,4
Textil-, ruházati és lábbeli	90,4	106,0	108,0	113,5	100,9	106,5
Bútor-, műszaki cikk és vasáru	121,1	101,4	103,7	108,9	110,7	106,7
Kulturális és egyéb	90,2	109,8	110,4	111,7	109,2	105,0

máshová nem sorolt iparcikk						
Iparcikk jellegű vegyes	105,7	107,5	111,0	107,5	102,6	105,4
Gyógyszer-, gyógyászati termék-, illatszer	94,7	102,2	107,8	104,1	108,6	111,6
Hasznáلتcikk	75,8	121,6	118,1	136,2	118,0	102,3
Csomagküldő	106,4	102,1	105,1	120,9	145,9	115,6
Összesen	100,8	104,3	108,7	109,0	105,7	105,6
Gépjármű és alkatrész	110,2	115,2	122,2	111,1	106,8	101,6
Gépjármű-üzemanyag	99,7	109,8	107,7	100,3	103,2	102,6
Összesen	102,0	105,4	110,7	108,4	105,6	104,5

Forrás: KSH

Fontos megemlíteni, hogy a reálkeresetek alakulása a vásárolt fogyasztás tekintetében egyre kevésbé meghatározó. Ennek okai:

- a kereset ma a lakossági jövedelemnek csak valamivel több, mint felét teszi ki,
- ebben persze nem csak a más típusú jövedelmek (tőkejövedelem, szociális jövedelem) arányának emelkedése játszik szerepet, hanem az is, hogy a keresetek nem kis részét statisztikailag nem mérhető módon fizetik ki, részben zsebből, részben viszont költségtérítésként veszik fel,
- a nemzetgazdasági keresetek emelkedésében egyre nagyobb szerepe van a vezetői keresetek alakulásának. Már a 90-es évek végén a Foglalkoztatási Hivatal felméréséből elvégezhető számítások szerint a legfelső szintű vezetők keresetei az országos bérszínvonalat mintegy 12 százalékkal emelték meg. Azóta a hatás nem csökkent. Így az országosan kimutatott bérnövekedés mind kisebb része kerül azokhoz, akik azt itthon el is fogyasztják.
- a fogyasztás sokszor nem racionális, miközben a családok nem fizetik ki a közüzemi számlákat, a kiskereskedelemben felesleges dolgokat vásárolnak meg.

A fogyasztás szempontjából ugyanakkor a kiskereskedelmi forgalom mellett növekvő szerepe van a szolgáltatásoknak, ami a teljes lakossági fogyasztásnak több mint 40 százalékát teszi ki. E kiadások növekvő fontosságát érzékelteti, hogy miközben a családok összességében lakberendezésre, háztartási cikkekre összkiadásuknak 3,6 százalékát költik, biztosításra viszont 3,2 százalékát fordítják. A szolgáltatásokon belül számos kiadás kikerülhetetlen (pl. az

energiafogyasztás). A takarékoság lehetőségének itt kemény korlátai vannak. Azokat a technikákat, amelyek erre módot adnak (részleges fűtés, stb.) a családok azon része, amelyeknek erre oda kell figyelnie, és valóban oda is figyel (sokszor a kettő nem azonos), már használja a kilencvenes évek elejétől. Így itt alig vannak takarékosági lehetőségek.

Megtakarítás

Az MNB adatai szerint a háztartások megtakarítási rátája a GDP-hez mérten az elmúlt években folyamatosan csökkent. Az Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió melléklete szerint a GDP-ben mért nettó megtakarítási ráta 1994-ben még 9 százalék, 2003-ban viszont már csak 0,1 százalék volt. Az USA-ban ekkor 3,5 százalék volt.

A keresetek és megtakarítások közötti együttmozgás nálunk megszakadni látszik. Azokban az években, amikor emelkedtek a reálkeresetek, nem növekedtek különösebben a pénzübeli megtakarítások, akkor sem csökkentek viszont, amikor a reálkereset stagnált, például 2004-ben.

Az MNB 2006. márciusára vonatkozó adatai szerint a lakossági megtakarítás állománya meghaladta a 19 ezermilliárd forintot. Az előző év végéhez képest mindössze 2,8 százalékkal emelkedett.

A legnagyobb növekedési ütem mindvégig a biztosításnál volt. Ebben szerepe van annak, hogy a sajtó propagandája következtében az öngondoskodás mind nagyobb jelentőségre tesz szert azok körében, akik képesek pénzt tartalékolni ilyen célokra.

A megtakarítások struktúrája évek óta szinte változatlan. A készpénz és betét megtakarítások továbbra is 40 százalék körül vannak. A biztosítási megtakarítások állandó magas ütemű növekedése miatt az ilyen célú megtakarítások aránya folyamatosan emelkedik. Nemzetközi összehasonlításban figyelmet érdemel az értékpapírban történő megtakarítás alacsony aránya. Míg nálunk ez általában 6 százalék körül mozog az EU több tagországában akár a megtakarítások felét is eléri az arány. A Világbank adatai szerint, 2003-ban Finnországban 50, Olaszországban 47, Belgiumban 46, Spanyolországban 39, Németországban 22 százalék volt az arányuk. Ebben a tőzsdére részvényt vinni hajlandó cégek alacsony arányán (hiszen ez bizonyos fokú átláthatóságot igényel a vállalati eredményekről) kívül, a nagyon hullámzó teljesítmények,

valamint a lakosságnak a korábbi évtizedek ideológiája következtében kialakult idegenkedése is megnyilvánul.

4. sz. tábla

A lakosság pénzmegtakarításának változása

(%)

Ágazat	2002/2001	2003/2002	2004/2003	2005/2004	2005 dec./2006 márc.	Összetétele I 2006. márc.
Készpénz és betét	110,0	114,3	109,0	112,0	102,3	37,8
Ebből						
Készpénz	114,5	113,9	100,0	118,6	101,4	26,5
Betét	114,9	118,4	113,9	109,9	102,4	3,4
Értékpapír	106,7	109,7	117,6	92,3	102,6	6,3
Tulajdonosi részesedés	114,9	109,5	112,0	120,2	104,5	34,8
Biztosítás	129,3	122,0	131,0	124,8	105,0	16,9
Ebből						
Életbiztosítás	121,7	117,3	115,9	119,7	104,7	5,4
Nyugdíjbiztosítás	137,4	126,2	143,0	129,7	106,2	10,2
Egyéb követelés	124,6	124,6	107,2	108,9	.	.
Összesen	113,7	113,3	113,6	114,9	102,8	100,0

Forrás: MNB, ECOSTAT

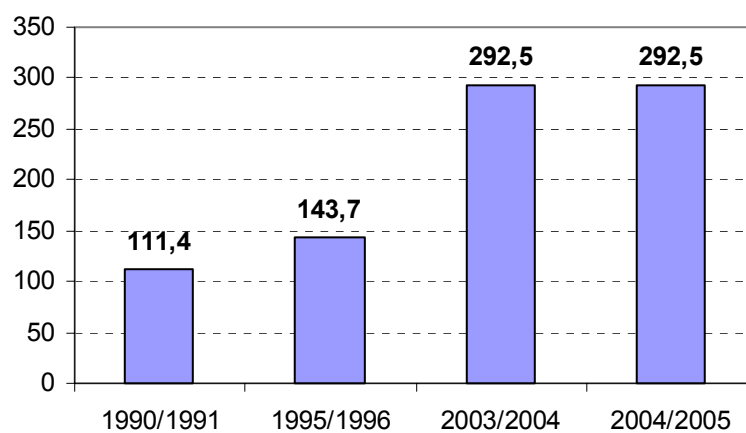
Oktatás

Tekintettel arra, hogy a 90-es évtized kezdetén hatalmas mértékben terjedő munkanélküliség elsősorban a képzetleneket, illetve alacsonyan képzetteket söpörte ki a munkahelyekről és a magasan képzettek akkoriban többnyire megtudták őrizni a munkahelyüket, ráadásul, a kereseteik is sokkal jobban emelkedtek, mint az átlagé, a felsőoktatás iránt hatalmas kereslet teremtődött. Ezt mutatja, hogy míg az 1990/1991-es tanévben 111.400 fő tanult felsőoktatás keretében, addig ma már ennek több mint két és félszerese, 292.500 fő vesz részt felsőoktatásban.

Ehhez hozzájárult az is, hogy időközben a magán oktatási intézmények száma is elszaporodott. Bár ezek az intézmények sokszor igen borsosnak számító összegeket kértek és kérnek a diákoktól, a szülők – sok esetben a tényleges anyagi lehetőségeiket meghaladó mértékben – igyekeznek gyermekeik tanulását támogatni, abban a reményben, hogy így nem kerülnek kiszolgáltatott helyzetbe a munkapiacra.

1. sz. ábra

Felnőttoktatásban tanulók száma (ezer fő)

Forrás: KSH

A problémát az jelenti, hogy – amint a munkanélküliségnél erről szó lesz - a családok hatalmas erőfeszítései egyre kevesebb eredményt hoznak, vagyis nő a diplomás munkanélküliség. Ebben nem elhanyagolható szerepe van egyfelől annak, hogy - a munkáltatók véleménye szerint- a képzés nincs összehangolva az ő igényeikkel. Másfelől annak, hogy a képzés színvonala nem megfelelő. Az un. térítéses intézményeknél a diákok általában azt várják, ha már fizetnek az oktatásért, akkor ne kelljen túl sok erőfeszítést tenniük a diploma megszerzéséért. Mivel az intézmények rá vannak szorulva a befizetésekre, hajlamosak ehhez partnerként csatlakozni. Végül pedig a gazdaság nem is igényel annyi magasan képzett embert, amennyit ma kiképeznek.

Munkanélküliség

A munkanélküliség a 90-es évek eleji gyors növekedés után az évtized közepén mérséklődni kezdett. A munkanélküliek száma 1993-ban érte el a csúcst,

amikor meghaladta a félmilliót (518,9 ezer). A csökkenésben azonban annak is jelentős szerepe volt, hogy időközben a munkanélküli segélyre való jogosultság időtartama a kezdeti két évről 9 hónapra mérséklődött. Az utóbbi években azonban fordulat következett be és ismét növekedésnek indult a munkanélküliségi ráta. Ezáltal a korábbi EU összehasonlításban jónak tartott mutatónk romlani kezdett és közelíteni kezdjük az EU átlagot. 2005-ben a munkanélküliségi ráta 7,1, 2006 második negyedévében 7,2 százalék volt (305,7 ezer fő). Ehhez képest az EU15-ökben 2005-ben 7,8 százalék volt az arány. Ezen belül Írországból csak 4,3 százalék, az Egyesült Királyságban 4,6 százalék, Ausztriában 5,2 százalék, Dániában 4,9 százalék, Svédországban 6,3 százalék, Hollandiában 4,8 százalék volt a munkanélküliségi ráta.

A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele az elmúlt kb. tíz évben sokat változott. 1994-ben még a teljesen képzetlenek a munkanélküliek mintegy 40 százalékát tették ki. 2005-re ez az arány 30 százalékra mérséklődött. Emelkedett viszont valamennyi magasabb végzettségű aránya a munkanélkülieken belül. Különösen figyelemre méltó a felsőfokú végzettségűek növekvő munkanélkülisége. 1994-ben még csak a munkanélküliek 3-4 százalékát tették ki a felsőfokú végzettségűek, jelenleg már 7 százalékot. A szakmunkások és szakiskolát végzettek a munkanélküliek harmadát az érettségizettek mintegy negyedét teszik ki. A szakmunkások munkanélkülisége nagyrészt ún. súrlódásos munkanélküliség, vagyis a kereslet és a kínálat térben nem találkozik. A lakástulajdon magas aránya, valamint a keresetekhez képest magas közlekedési költségek miatt nálunk a munkavállalók mobilitása nagyon alacsony. Ráadásul sokszor a nem megfelelő közlekedésszervezés is akadályozza a munkavállalást, ezért viszont - számos esetben - a munkáltató nem talál szakmunkást.

A munkához jutás problémáját jelzi, hogy a munkanélkülieknek csak egy töredéke kap rövid idő alatt állást. Ezzel szemben az egy évnél hosszabb ideig állást keresők aránya 22 százalék felett van. Ez azt mutatja, hogy nálunk nem működik az a „váltógazdálkodás”, ami a piacgazdaságok sajátjaként van elkönyvelve, miszerint a munkanélküliség átmeneti állapot,¹ vagyis a munkanélküliek viszonylag gyorsan újra álláshoz juthatnak.

¹ Ezt a véleményt ma már sok fejlett piacgazdaságban működő, munkanélküliekkel foglalkozó szervezet vezetője sem osztja

Hitelállomány

A közelmúltban a lakosság eladósodása hatalmas mértékben emelkedett. Ebben több tényező hatása jelent meg. Egyrészt a megnövekedett áru kínálat (elsősorban az autók, de több más tartós cikk esetében), amelynek értékesítését a forgalmazó cégek nagyon kedvező hitelkonstrukciókkal próbálták megoldani. Másrészt a kormányok elmúlt évekbeli lakástámogatási hiteleinek vonzása. Ám mindezek ellenére a magyar lakosság eladósodása nemzetközi összehasonlításban nem vált jelentőssé.

5. sz. tábla

A lakosság eladósodása a világban (az összes lakossági adósság aránya a rendelkezésre álló GDP %-ában)

Ország	1991	1995	1998	2001
USA	83,9	89,3	93,1	103,9
Euro-zóna*	60,1	66,9	74,1	80,3
Nagy-Britannia	102,2	96,6	99,5	111,9
Spanyolország	44,3	45,7	58	76,7

Forrás BCE, nemzeti bankok, és OECD

* számított adat

2006 elején a lakosság hitelállománya 5,3 ezermilliárd forint volt. Ez a GDP kb. 20 százalékát tette ki. A hitelállomány kevesebb volt, mint tavaly december végén. A korábbi évi 40-50 százalékos növekedéshez képest most mintegy 6 százalékos csökkenés következett be. Ennek ellenére a lakosság nettó pénzügyi vagyonához mérten a hitelállomány közel 40 százalékot tett ki. A hitelállomány csökkenésében több tényezőnek lehetett szerepe, ezek:

- a munkanélküli létszám emelkedése miatt is csökkenő jövedelmi biztonság,
- a lakásépítési hitelezéseknél érvényesített szigorítások,
- a közszférában kilátásba helyezett létszámleépítés következtében a jövőbeli jövedelmi kilátásokkal kapcsolatos bizonytalanság,
- a piacok telítődése bizonyos tartós fogyasztási cikkek körében,
- a hitelfelvételhez szükséges önrész előteremtésének nehézségei.